

Владислав Верстюк

доктор історичних наук, професор,

завідувач відділу історії

Української революції 1917–1921 рр,

Інститут історії України НАНУ

Vladyslav Verstiuk

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Head of the Department

of History of the Ukrainian Revolution, 1917–1921,

Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine,

vverst@ukr.net

Чому національна державність не змогла ствердитися у 1917–1921 роках?

Why did not the national statehood establish in 1917–1921?

В статті піднімаються питання, які протягом століття повставали і повстають перед істориками, які торкаються теми Української революції 1917–1921 рр. А саме: чому українські державотворчі проекти, суттєво відрізняючись один від одного, всі без винятку зазнали поразки. Автор стверджує, що однозначної простої відповіді на це питання не існує. Пояснити поразку можна лише сукупністю факторів, різної дії. Головним серед них треба визнати недостатню підготовленість тодішньої нації до повнокровного державного життя. Українська еліта, представлена переважно інтелігенцією, виявилась малочисельною, з відсутністю необхідного досвіду державного будівництва, а маси – неконсолідованими, з недостатнім рівнем національної свідомості. Ця обставина сприяла переміщенню революційних пріоритетів з державотворчих завдань на соціальні. До внутрішніх причин додалися зовнішні, агресія з боку сусідніх держав та небажання крайн-переможниць у Першій світовій війні трактувати Україну як незалежну державу.

Ключові слова: Україна, революція, державотворчі проекти, російсько-українські війни.

The article raises questions on the Ukrainian revolution of 1917–1921 that have been faced by historians over centuries. Namely: why were the Ukrainian state-building projects unsuccessful despite being significantly different from each other. The author claims that there is no single simple answer to this question. The defeat can be explained only by a set of factors. The main reason definitely lies in the nation being unprepared for the full-fledged state life. The Ukrainian elite, represented mainly by the intelligentsia, turned out to be small, lacking the necessary experience of state-building. Meanwhile the majority of society was unconsolidated, and had an insufficient level of national consciousness. This circumstance contributed to the shift of revolutionary priorities from state-building tasks to social ones. Internal reasons were accompanied by external ones, including aggression by neighboring states and the reluctance of the victorious countries in the World War I to treat Ukraine as an independent state.

Key words: Ukraine, revolution, state-building projects, Russian-Ukrainian wars.

Революція: загальні зауваження

Українська революція 1917–1921 рр., є одним із важливих маркерів історії України ХХ ст. Її вибух, пов'язаний з потужною мобілізацією національних сил, спробами ствердити українську державність, протистояннями і війнами з суміжними країнами і одночасно пошуками порозуміння з міжнародним співтовариством, поставив цей історично стислий, але наповнений великим змістом період на особливе місце. До цього часу до нього прикута увага нації, яка будує на ньому історичну пам'ять, шукає зразки високого патріотизму, а одночасно намагається засвоїти уроки пов'язані з невдачами тогочасних національних державотворчих проектів. Жоден з них не був успішним. Україні не вдалося вийти з силового поля сусідніх держав, ключовими були поразки у війні з Росією, якій вдалося окупувати переважну частину українських територій, а решта дісталася Польщі, Румунії та Чехословаччині, а нова національна еліта, яка виросла на хвилі національно-визвольного руху

початку ХХ ст., а особливо за роки революції, стала ядром нової хвилі української еміграції, тепер вже політичної. Останні обставини вимагають пояснень, пошуків причин невдач і поразок. Саме цим і займаються історики впродовж століття, починаючи з В. Винниченка, М. Грушевського, П. Христюка та інших учасників тих подій, які намагалися осмислити масштаб революції, її характер, рушійні сили і не в останню чергу свою роль в ній. Спроби пояснити причини поразки продовжуються і по сьогодні. Це щось подібне до спроб збагнути таємницю будівництва єгипетських пірамід. Проникнути в таємницю творення революції зовсім не просто, це насамперед потужний соціальний вибух, який знищує старий світопорядок, приводить в дію тисячі раніше латентних чинників, взаємодія, а часто протидія яких і творить нову систему національного життя, тому і нема однозначних, простих відповідей на питання чому сталося саме так, а не інакше. Автор пропонує ще раз зібрати каміння, розкидане понад сто років тому.

Квітесенцію Української революції складала два тісно переплетені між собою явища: формування нації та державотворення. Пам'ять про стару гетьманську українську державу, про Запорозьку Січ, її історичну роль були підложжям, на якому виростали ідеї новітньої української держави та модерної нації. Протягом ХІХ ст. вони зусиллями української інтелігенції пройшли кілька фаз розвитку, не зважаючи на те, що російська імперська влада послідовно намагалась асимілювати українців, остаточно перетворити їх у малоросів. Революція 1905–1907 років явочним порядком скасувала дію ганебного Емського указу, а Лютнева революція 1917 року створила нові можливості для розвитку українського національно-визвольного руху. Будучи спорідненою з Російською революцією, зазнаючи її деструктивних впливів, українська – від самого початку була націлена на творення нової якості. Створення Української Центральної Ради, її широка підтримка масами дозволили вже через півроку проголосити Українську Народну Республіку, проте наступні події досить сильно загальмували цей процес.

Вважається, що найменш успішними в Українській революції були роки її завершення, починаючи з кульмінаційних 1919 та 1920. Відсутність чіткої стратегії державотворчого курсу Директорією, а відтак часта зміна урядів, брак зовнішньої підтримки у боротьбі як з білою, так і червоною Росією, недостатність підтримки власним громадянством, суперечки при конструюванні соборної держави між проводом УНР та ЗУНР обумовили поразку українського державотворчого проекту, але це був не стільки ряд ситуативних прорахунків та помилок, скільки закономірний наслідок факторів, які передували і супроводжували революцію.

Формально до революції такої адміністративної одиниці як Україна на відміну від «Царства Польського» чи «Великого князівства Фінляндського» не існувало. І Польща, і Фінляндія мали, нехай і обмежені, але власні органи самоврядування, закони, польську і фінську мови як державні, Україна перебувала в незрівняно гіршому стані. Їй було відмовлено в національних правах. Це була територія Російської імперії, в 9 губерніях якої в етнічному складі населення переважали автохтони – українці, яких офіційна російська влада визнавала малоросами. Розвиток України до 1917 р. був повністю підпорядкований інтересам Російської імперії, принаймні так вважає канадський історик українського походження Б. Кравченко. Він зазначає, що в дореволюційний період «на шляху розвитку українського національного руху стояли нездоланні перепони», тож 1917 р. він «ще далеко не зреалізував усього свого потенціалу: він тільки заявив про себе»¹. Причинами такого становища була насамперед архаїчна соціальна структура населення, міське населення становило незначну частину соціуму, до того ж частка етнічних українців у містах значно поступалася частці росіян та євреїв. Тому національний рух опирався на селянство, яке

¹ *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. Пер. з англійської. К., 1997. С. 323.

робило цей рух масовим, але неповні інтелектуально та ідейно розвиненим.

На початку ХХ ст. українці залишались пригнобленим, структурно неповним народом, який наприкінці ХVІІІ ст. втратив власну станову еліту, отже довгий час знаходився у пониженому соціальному становищі. Напередодні Першої світової війни Україна була переважно селянською. Селяни складали абсолютну більшість її населення і були в своїй масі малописьменні і недостатньо перейняті національною свідомістю, сприймали національну ідею не через прагнення суверенного державного життя, а як один з шляхів самозабезпечення землею, через радикальний поділ поміщицької власності.

Гострота і своєрідність аграрної проблеми селянське малоземелля та присутність в Україні великого числа російських, польських поміщиків та євреїв-орендаторів поєднували національний рух з соціальним. Тісне переплетіння національного і соціального надало Українській революції певну парадигмальну первинність, яка згодом була в різних формах відтворена в багатьох революціях ХХ ст.

В структурі міського населення напередодні революції українці складали меншість, в містах домінувала російська імперська культура, яка зневажливо ставилася до будь-якого національного питання. Як відомо, довгий час українська мова перебувала під забороною російського уряду. Відомий історик Р. Шпорлюк слушно стверджує, що нормальний розвиток української освіти, науки, культури, зрештою всього соціуму був примусово загальмований російським самодержавством². Сподівання, що національну проблему вирішить революційний уряд Росії не виправдалися, тому вже на перших стадіях розвитку революція набрала характер українсько-російського протистояння, яке переросло в ряд російсько-українських воєн, а закінчилася окупацією України російськими більшовиками. Таким

² *Szporluk R. Review // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US 1976–1980. Vol. XIY. N. 37-38. P. 270.*

чином, Українська революція, будучи самостійним явищем, була тісно прив'язана до Російської революції, яка наклалася на її хід і негативно вплинула на кінцевий результат.

Падіння самодержавства в Росії у лютому 1917 р. поява революційного, демократичного Тимчасового уряду, ентузіастично підтриманого суспільством, породило ілюзію швидких і якісних змін в житті Росії. Проте Тимчасовий уряд з цим завданням не впорався. Провал літнього наступу на фронті відкрив ворота до системної всеохоплюючої національної кризи, яка не лише знищила Тимчасовий уряд, але й кинула країну у вир анархії. Російська революція носила тотальний руйнівний характер. Повалення більшовиками Тимчасового уряду, розклад старої армії, вихід із світової війни шляхом братання з ворогом остаточно підірвали соціальні, політичні та економічні підвалини, на яких трималася країна. Буквально за кілька місяців Росія перетворилася в країну маргіналів, людей позбавлених соціального статусу, безвідповідальних перед законом та мораллю. Після розгону Установчих зборів був втрачений останній шанс для знаходження політичного консенсусу мирним демократичним способом. Кілька років основною формою суспільного діалогу в країні стала збройна боротьба. Недовойована світова війна обернулася страшнішою – громадянською. Не секрет для більшовицьких вождів революція в Росії розглядалась лише як перший крок до всесвітньої пролетарської революції. Все, що мислило інакше і стояло на шляху до цієї мети, визнавалося за контрреволюцію і мусило бути знищеним. Насамперед стріли гніву були спрямовані проти України.

Досліджуючи революційні процеси в Росії, Річард Пайпс точно помітив, що, Росія позбувшись царя, повернулася до свого природного укладу «козачої вольниці», яка розумілась як необмежена свобода». Цієї свободи було надто багато, вона зруйнувала не лише архаїчну царську бюрократичну машину, але й соціальну і виробничу структуру суспільства. Вершиною цієї руйнації став Жовтневий переворот у Петрограді. Видатний філософ і соціолог, а разом з тим учасник революційного руху,

Ф. Степун в книзі «Бывшее и несбывшееся»³, розмірковуючи над перебігом російської революції, її переходом з фази «лютий» у фазу «жовтень», висловив цікаву думку, яка, правда, не завоювала великої кількості прибічників і залишилась майже непоміченою, між тим не є безпідставною. Ф. Степун не згоджувався з протиставленням Лютого і Жовтня як двох різних періодів революції. На його думку «Жовтень народився не після Лютого, а разом з ним, може бути навіть раніше його; В. Леніну тому тільки і вдалося перемогти Керенського, що в російській революції порив до свободи з самого початку приховував у собі і волю до руйнування». Нездатність до реформування верхів і бунти низів були характерними рисами російської історії. Уособленням «волі до руйнування» в початках ХХ ст. став більшовизм, який послуговувався девізом «весь мир насилья мы разрушим до основанья, а затем...».

У ході Української революції рельєфно виділяються чотири етапи українського державотворення. Перший – пов'язаний з функціонуванням Центральної Ради і УНР (березень 1917 – квітень 1918 рр). Другий – від державного перевороту 29 квітня й до падіння гетьманського правління 14 грудня 1918 р. Третій – з приходом до влади Директорії УНР у середині грудня 1918 р. й через низку трансформацій державної влади до кінця 1920 р. До цього періоду долучається проголошення Західноукраїнської Народної республіки та її об'єднання з УНР у січні 1919 р. В схему Української революції вмонтована і Українська соціалістична радянська республіка, з якою пов'язане затухання революції, спричинене зміцненням більшовицького окупаційного режиму, поразками армії УНР, ослабленням повстанського опору, викликаного голодом 1921 р. та запровадженням нової економічної політики. Спробуємо поглянути на кожен з них через призму успіхів та невдач.

³ *Степун Ф.* Бывшее и несбывшееся. Ел. Реж. доступу <https://azbyka.ru/fiction/byvshee-i-nesbivsheesya>

Стратегічний курс Української Центральної Ради, його характерні риси

На початку революції в Україні домінуючу роль в ній відігравали національно-визвольні процеси. 7.04.1917 у Києві силами місцевої інтелігенції була створена Українська Центральна Рада (УЦР). Виникнення у Києві українського організаційного ядра стало сигналом до мобілізації національних сил. Подібні осередки меншого масштабу майже одночасно з'явилися в Одесі, Полтаві, Харкові, повітових центрах. Вони направляли своїх представників до Києва. Вже Всеукраїнський національний конгрес (квітень 1917 р.) продемонстрував масштабну географію українського руху та залучення до нього широкої палітри політичних партій, за якими стояли народні маси, передусім селянство та інтелігенція. Мобілізація мас відбувалась шляхом проведення численних всеукраїнських, губернських і повітових з'їздів, на порядок денний яких ставились питання підтримки УЦР, ставлення до національно-територіальної автономії, українізації армії, освіти, державних установ. УЦР виступила ініціатором створення губернських і повітових українських рад, які визначали структуру українського руху. Вона широко практикувала апеляцію до мас через різноманітні відозви, заклики, декларації. Саме ця обставина дозволила Українській Центральній Раді досить швидко стати домінуючою громадсько-політичною силою в Україні та повести інтенсивний діалог з Тимчасовим урядом про майбутній державний устрій України. Лідери УЦР описували його формулою національно-територіальної автономії, яку розуміли достатньо широко у федеративному зв'язку з демократичною Росією.

Складний політичний діалог УЦР з Тимчасовим урядом, позначений проголошенням перших Універсалів, можна вважати центральним нервом політичного життя України 1917 р. Він вівся з перемінним успіхом, оскільки кожна сторона мала власне бачення розвитку подій, яке не поділялося опонентом. Проте УЦР дотримувалася думки, що краще поганий мир, ніж відкрита війна, а тому намагалася не виходити за межі конст-

руктивної співпраці, навіть коли це було їй на шкоду і змушувало до відступу із завойованих позицій. Життя показало, що це був не кращий сценарій. Тимчасовий уряд, неодноразово потрапляв у кризи, міняв свій склад і не зміг утримати Росію від крайнього радикалізму, сповзання у море анархії та беззаконня. Захоплення влади у Петрограді більшовиками на початку листопада 1917 р. засвідчило повну дезінтеграцію країни, колишня імперія, втративши міцну руку влади, швидко розділилася на окремі території. Залишалася остання надія на Всеросійські Установчі збори і переконання, що більшовики – це лише короткий проміжний епізод. Саме в цей момент УЦР проголосила Українську Народну Республіку та докладала енергійних зусиль для створення центрального уряду Росії.

Становлення нової молодого держави відбувалося у вкрай несприятливих умовах. Більшовики остаточно розвалили стару російську армію, підписали з командуванням Східного фронту Четверного союзу перемир'я та почали переговори про мир, а на початку січня 1918 р. розігнали Установчі збори. На той момент вони оголосили УНР війну і спрямували на її територію кілька тисяч красногвардійців та моряків-балтійців. Більшовикам був необхідний український хліб як і внутрішня війна для розпалювання пожежі всесвітньої революції. Факт оголошення Раднаркомом війни УНР, а потім перехід до відкритих військових дій виявив повну неготовність української еліти до такого повороту подій. Протягом 1917 р. вона конфронтувала з Тимчасовим урядом, а згодом і з більшовиками, але не розглядала ймовірність війни з ними. Модель національно-територіальної автономії, якої довгий час дотримувалася УЦР, жодним чином не була пов'язана із застосуванням збройної сили. Лише більшовицька навала, за словами М. Грушевського, звільнила українців від песьйого обов'язку перед Москвою.

Запізнілі спроби створити власну армію були невдалими. Український уряд не знайшов опори в українізованих військових частинах. Вони революціонізувалися, втрачали залишки дисципліни і у критичні моменти відмовлялися воювати за ук-

раїнську державу, прикриваючись гаслами нейтралітету. Створити нову масову армію в стіль короткий термін було неможливо, справа завершилася формуванням лише окремих частин, чого було недостатньо для відсічі ворогу.

Єдиним способом захисту від більшовицького наступу на той момент стало підписання мирного договору з країнами Четвертого союзу. Але цього можна було досягти лише змінивши зовнішньополітичну парадигму. Відомо, що УЦР була прихильна до Антанти, намагалася зберегти східний фронт, принаймні в межах України. Та ні фронт не вдалося зберегти, ні отримати юридичне визнання союзників. Руїницькі дії більшовиків змусили їхати до Бресту. Діставши військову допомогу від Німеччини та Австро-Угорщини, лідери УЦР втримали владу, дістали міжнародне визнання, але значно втратили суспільну підтримку, адже чотири роки суспільство сприймало німців та австрійців як ворогів. Подальший розвиток подій, пов'язаних з необхідністю виконання умов «хлібного миру», ще більше посилив ізоляцію влади УНР. Сучасна історіографія так і не дала розгорнутої переконливої відповіді на питання про метаморфози української і виконавчої, і законодавчої влад після їх повернення до Києва у березні 1918 р. В їх поведінці ми бачимо розгубленість і нездатність до активних дій, тоді як події вимагали формулювання стратегічних, доленосних гасел, які б дозволили зміцнити державу, вивести її на шлях постреволуційного незалежного розвитку. Закрадається думка, що ідея самостійної держави, проголошена за певних обставин IV Універсалом, на практиці виявилася непід'ємною для УЦР. Відступ з Києва, перебування у Житомирі, Сарнах та Коростені уряду та ради дуже схематично описані в літературі. Обговоривши питання про воєнну допомогу Німеччини УНР у боротьбі з більшовиками, Мала рада запам'яталася лише законами про запровадження григоріанського календаря та середньоєвропейського часу, затвердження гербом УНР тризуба, законами про гривню та громадянство УНР. Напевно ці закони були важливими, але чи першочерговими. Описуючи цей період, дослідники не оми-

нають брошури М. Грушевського «На порозі нової України», в якій йдеться про кінець московської орієнтації, орієнтацію західноєвропейську, нові українські перспективи. Але історики практично не пишуть, на якій хвилі писалася ця праця. Сам Грушевський у передмові до праці порівнює себе з французьким просвітником ХУІІІ ст. Кондорсе, який викладав власне бачення модернізації суспільного життя. Грушевський дав своїй праці промовистий підзаголовок «гадки і мрії». Реальні справи в країні залишилися поза увагою її очільника («свої гадки я звертав у нім не на справи біжучого дня, а поверх них звертався до будочности»⁴), він поринув у футурологію. Мало чим у цей період заявив про себе і український уряд.

Тут згадуються свідчення Є. Коновальця: «Ми були дуже молоді й дуже недосвідчені. Все воно вкупі: ідеалізм, молодість, недосвід і наївність – почали мститись на нас з перших наших починів на київському ґрунті. Найбільше попеклися ми на нашій вірі у провідників тодішнього українського революційного руху. Вони користувалися в наших очах недосяжним авторитетом. І хоч як боляче відчували ми їхню *нехіть до нашої ідеї, самостійної та незалежної Української Держави*, а проте ми не зневірювалися в них. Та швидко ми були *примушені* ставитися критичніше до діяльності діячів Центральної Ради, бо бачили наглядно, що їхня політика вводить у краю замість ладу щораз більшу анархію, яка не тільки виключає організацію війська, але веде державу до неминучої руїни»⁵. Є. Коновалець вважав, що прихід німців створив сприятливі умови для державного будівництва, для цього УЦР треба було шукати певного порозуміння з ними, тоді як українська влада робила щось протилежне. На прохання начальника штабу німецьких військ у Києві генерала В. Гренера про аудієнцію голова Центральної Ради М. Грушевський відповів відмовою, що викликало лють і сарказм у

⁴ Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. К., 1991. С. 4.

⁵ Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. Прага, 1928. С. 5.

генерала. Досить швидко німці зневірилися у можливості співпраці з УЦР та урядом, а також переконалися у його ізольованості, відсутності суспільної підтримки, що відкрило шлях до підготовки державного перевороту.

Поразка національного державотворення в перший період революції має кілька пояснень зовнішнього і внутрішнього характеру. Головною серед них треба визнати недостатню підготовленість тодішньої нації до повнокровного державного життя, брак розуміння нею важливості власної держави і необхідності її відстоювання. Звідси довгий час гасло автономії, і лише за непереборних обставин самостійність. Українська еліта, представлена переважно інтелігенцією, виявилась малочисельною, а маси – неконсолідованими, з невисоким рівнем національної свідомості. Ця обставина сприяла переміщенню революційних пріоритетів з національних завдань на соціальні, з чітко організованих процесів на стихійний спонтанний рух.

Спочатку, коли внаслідок падіння самодержавства створились сприятливі умови для легального активного громадського життя, а державні органи ще зберігали контроль над ситуацією на місцях, соціальний компонент був приглушений і лише посилював український національний рух. Однак по мірі того, як моральний авторитет і сила влади на території Росії та України почали занепадати, політичні настрої та поведінка мас радикалізуватися, і значення національного щодалі більше поступалося перед соціальним. Варто звернути увагу, що й очільники УЦР в ході революцій ставали все більш лівими. У березні 1918 р. М. Грушевський у брошурі «На порозі нової України» достатньо прямо висловлювався про те, що Українська держава – не кінцева мета, а лише «форма, яка має бути заповнена соціальним і культурним змістом, відповідно нашим намірам і бажанням, себто бажанням і інтересам трудового українського люду»⁶, іншими словами, держава це засіб поліпшення матеріального і духовного становища трудящих мас. Про це ж він

⁶ Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. К., 1991. С. 84.

говорив на урочистому засіданні Малої ради з нагоди першої річниці створення Центральної Ради.

Чому впала Українська (гетьманська) Держава?

29 квітня 1918 р. у Києві відбувся державний переворот. Ініціаторами та головними організаторами його було німецьке військове командування. Ліво-демократичний уряд УНР здався йому недієздатним, тому ще з кінця березня 1918 р. розпочалися пошуки альтернативи. Вони були недовгими. Німці, перебравши кількох кандидатів, зупинили свій вибір на генералі П. Скоропадському, людині військовій, звиклій до дисципліни та глибоко не заангажованийій в українську політику. На попередніх зустрічах з представниками німецького штабу від П. Скоропадського головно вимагалася дотримання умов Берестейського мирного договору та активної співпраці з німцями. Отримавши таку згоду, німецькі військові зробили все, щоб переворот відбувся без зайвої афектації.

Поставши як альтернатива парламентській за формою, демократичній за ідейним спрямуванням УНР, гетьманат функціонував як авторитарно-бюрократичний режим з близькими до диктаторських повноваженнями глави держави і суттєвими обмеженнями демократичних свобод. По відношенню до попереднього національно-демократичного етапу це була антитеза або спроба його заперечення. Гетьман не знайшов спільної мови з українськими політиками, навіть тими, що критично ставилися до політики уряду В. Голубовича та УЦР. У новоствореному гетьманському уряді більшість отримали представники російських партій октябристів та кадетів. Така модель влаштовувала німців, але погано вписувалася у революційну дійсність, викликала жо життя не лише політичну опозицію, яка об'єднала більшість українських політичних партій, але й збройний опір (Таращансько-Звенигородське повстання) та страйковий рух. Очевидно, що П. Скоропадський випадково в силу збігу обставин потрапив на роль очільника держави, з усіма наслідками, що випливають з такого стану речей. Викликають сумніви твердження про його українську ідентичність. На пам'ять приходять

характеристика дана гетьману Є. Коновальцем: «...П. Скоропадський це людина чесна, але дуже слабівільна, українському народові та його справам дуже й дуже далека; видно було, що Гетьман завзято вчився української мови, бо від часу першої моєї розмови з ним до слідкуючої зробив великі поступи; майже в кожній розмові зі мною підкреслював, що керується він лише добром України й нарікав, що українці не хочуть його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їхніх порад і вказівок»⁷. У цьому зв'язку згадується ще один епізод з короткої історії гетьманату. Для своєї легітимізації режим використовував українське козацько-гетьманське минуле, наголошуючи на родинних зв'язках Павла Скоропадського з гетьманом Іваном Скоропадським. Але ось 9 липня засідання Ради міністрів почалося з позачергового повідомлення голови уряду про звернення товариства «Батьківщина» з пропозицією встановити 10 липня національне свято вшанування гетьмана І. Мазепи, зробити цей день вихідним для працівників урядових установ, а також провести в Софіївському соборі панахиду в присутності членів уряду. Товариство звернулося до уряду з проханням провести публічне вшанування гетьмана Івана Мазепи включно з панахидою. Що ж ухвалив гетьманський уряд? Читаємо в протоколі урядового засідання: «Обмінявшись по цьому питанню думкам, Рада Міністрів одноголосно визнала, що день пам'яті Гетьмана Мазепи, національно-патріотична роля якого в історії України уявляється дуже спірною, національним святом лічити не можна»⁸. Прикметно, що другим на порядку денному було питання про святкування 12 липня, в день святих Петра і Павла, дня янгола діючого гетьмана. Ухвалили 12-го в

⁷ Коновалець Є. Цит. праця. С. 10.

⁸ Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х томах. Т. 1. К., 2015. С. 134.

урядових установах не працювати, а уряду в повному складі бути на урочистому молебні у Софіївському соборі⁹.

Особливо незаперечною виглядає залежність гетьманської влади від німецько-австрійської військової присутності. Гетьман і його уряд змушені були в силу згадуваних вище домовленостей узгоджувати свої рішення з німецьким штабом, головно генералом В. Гренером чи послом А. Муммом фон Шварценштайном. Поразка Четверного союзу виявилася і поразкою спроби збудувати Українську Державу на консервативних ідеях.

Відновлення права приватної власності, що у умовах того часу означало повернення землі поміщикам, як і поновлення дії дореволюційного російського законодавства позбавляло гетьманський режим широкої соціальної підтримки, лояльність до нього демонструвала лише частина верхівки суспільства. «Українська народна громада» – партія, яку заснував гетьман, виявилася малочисельною і неспроможною самостійно створити уряд, довелося обирати міністрів з середовища російських октябристів та кадетів. Очевидець пише: «В момент гетьманського перевороту настрої мас були рішучо ворожі Скоропадському й виключали всяку співпрацю з ним. Ті настрої були так сильні, що підлягали їм і провідники мас, політичні діячі, що їх завданням є критично ставитися до всіх випадків політичного життя»¹⁰.

Історія Української гетьманської держави є найбільш дискусійним періодом та темою Української революції, вона розділила істориків фактично на два табори, один з яких робить наголос на розбудові державних інститутів, в яких бачить ключ до становлення державності, а другий – критично зауважує, що без широкої соціальної підтримки будь-яке державне будівництво саме по собі приречене на поразку, за винятком, коли буде опиратися на чужеземну військову силу.

⁹ Там само. С. 135.

¹⁰ Коновалець Є. Цит. праця. С. 9.

Проблема зовнішньої підтримки і протистояння з Росією

Однією з головних причин поразки українського революційного державотворення історики вважають відсутність зовнішньої підтримки українців з боку країн переможниць у Першій світовій війні. Очевидно, що це справедливе твердження. Але треба розібратися чому так сталося, і чи були і наскільки в цьому винні самі українці. Спробуємо це зробити. Для цього повернемося в 1917 р. на початок революції.

Головним гаслом Української Центральної Ради був заклик до здобуття національно-територіальної автономії України у федеративній демократичній республіці Росії. Це гасло було характерним для української політики з часів М. Костомарова та М. Драгоманова, ним оперував під час революції 1905–1907 рр. М. Грушевський, він активно заговорив про національно-територіальну автономію у березні 1917 року. Ідею рішуче підтримали всі українські політичні партії та схвалив Всеукраїнський національний конгрес. Сильною стороною федералістсько-автономістської моделі було те, що вона дозволяла в умовах Першої світової війни ставити легітимно «українське питання» перед Тимчасовим урядом і російською політичною елітою, не наражаючись на звинувачення у сепаратизмі, а одночасно проводити мобілізацію та організацію національного руху.

Однак у цієї моделі були й слабкі сторони. Зокрема, визнаючи повноваження автономії і федерації, М. Грушевський стверджував, що «право заграничної політики належить тільки до союзної держави, а не держав-частей. Так само провід військовими силами і флотом держави»¹¹. Центральна Рада довгий час намагалася дотримуватися цього припису. Генеральне секретарство міжнародних справ було створено лише через місяць після проголошення Української Народної Республіки – 22 грудня 1917 р. Безумовно це не могло не призвести до негативних наслідків. Насамперед вони позначилися на тому,

¹¹ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. С. 130.

що зовнішній світ недоотримував інформацію про події в Україні, про діяльність Центральної Ради. Іноді зовнішньополітичну пасивність Центральної Ради важко було пояснити, наприклад, коли до Києва у травні завітав французький міністр військових справ відомий соціаліст Альбер Тома, комітет УЦР вирішив не брати участі у його вітанні¹². А між тим союзники були серйозно занепокоєні станом Росії і її можливостями продовжувати війну. 3 липня довірена особа Альбера Тома Жорж Петі передав до Парижа таку інформацію: «Німецький елемент зацікавлений у тому, щоб підштовхнути Україну до руху, який шваби сподіваються довести до розпаду Росії. Їх репрезентує Грушевський, президент Ради, якого ще не так давно австріяки призначили професором історії у Львові»¹³. Тобто український рух союзниками подавався як шкідливий, сепаратистський. У липні 1917 року до Петрограда прибув новий французький посол Ж. Нуланс. Він був налаштований проти автономії України і під час зустрічі з О. Шульгиним не радив Центральній Раді ускладнювати життя Тимчасовому урядові. Країни Антанти не бачили потреби розділяти Росію – союзника у світовій війні і головну противагу відродженню німецького імперіалізму, а «українське питання» розглядали лише як внутрішню проблему Росії. Однак після падіння Тимчасового уряду в Петрограді та проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки зацікавлення Антанти Україною значно зросло. В розбурханому революцією російському морі Україна виглядала як острів з відносним порядком. Це створювало надії на можливість продовження боротьби на Східному фронті. У листопаді 1917 року французький посол у Петрограді Ж. Нуланс запропонував українській державі позику на придбання необхідного військового спорядження. Захоплення більшовиками Ставки

¹² Українська Центральна Рада: документи і матеріали в 2 т. Т. 1. К., 1996. С. 84.

¹³ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). Львів, 2004. С. 49.

російської армії в Могильові змусило переїхати до Києва військові місії Англії, Франції, Італії, Японії, Румунії, Сербії та Бельгії. В кінці листопада 1917 р. генеральне секретарство військових справ намагалося створити Український фронт на базі старих Південно-західного та Румунського фронтів, проте великого успіху в цьому напрямі не досягло. Війська були деморалізовані, солдати тисячами залишали фронт, більшовицька пропаганда мала успіх. У цей період пріоритетом зовнішньої політики України було проголошено боротьбу за загальний мир «без анексій і контрибуцій».

23 грудня 1917 р. у Парижі було проведено англо-французьку конференцію в справі України. З'ясувалося, що ні британський, ані французький уряди недостатньо знають ситуацію в Україні й, отже, не можуть її належно оцінити. Тому конференція вирішила надати допомогу Україні, але ще не визнавати офіційно її уряду, а лише де-факто. Однак обіцянки Антанти у справі допомоги Україні практичних наслідків не мали, а ситуація на фронті швидко змінювалася. Більшовики запропонували Німеччині переговори про перемир'я. 13 листопада німці дали на це згоду, а вже 20 листопада переговори почалися у Брест-Литовському. Союз визволення України телеграфно інформував УЦР про те, що коли вона не візьме участь у мирних переговорах, то Четверний союз підпише мирний договір з більшовиками. В грудні більшовики оголосили УНР війну і повели наступ на її територію.

Неспроможність самостійно дати відсіч більшовикам військовою силою підштовхнула УЦР до участі у переговорах і підписанні мирного договору з Четверним союзом, на збройну допомогу якого будувався розрахунок. Про подвійну роль Берестейського мирного договору йшлося вище. Якби Першу світову війну виграли країни Четверного союзу, напевно Україна збереглася б як держава, але переможцями стали країни Антанти. Вони дали зрозуміти ще гетьманським дипломатам, що без ентузіазму сприймають Україну як незалежну державу. Позиція Антанти не змінилася і після зміни влади в Україні.

Здолавши гетьманський режим, Директорія 26 грудня 1918 р. оприлюднила свою програмну декларацію, в якій оголосила відновлену УНР нейтральною країною, яка бажала мирного співіснування з народами інших держав. В січні український уряд спорядив велику кількість дипломатичних місій, які розіслав переважно до європейських країн з розрахунком наведення дипломатичних стосунків та офіційного визнання УНР. Між тим країна потрапила в дуже складне і внутрішнє, і міжнародне становище. Політичний провід держави не міг чітко визначитися з ким їм бути: із західною демократією чи з більшовиками в очікуванні світової революції. Погляди розділилися. Уряд УНР намагався одночасно вести переговори і з більшовиками, і з представниками Антанти. Ні одні з цих переговорів не дали бажаних результатів. Більшовицька Росія розгорнула проти УНР нову війну, її війська на початку січня 1919 р. захопили Харків, звідки почали наступ на Лівобережжя. 16 січня Директорія була змушена оголосити про стан війни з РСФРР. Не склалися відносини і з Антантою. В кінці 1918 р. – початку 1919 рр. на півдні України (Одесі, Миколаєві, Херсоні) висадився 15-ти тисячний десант союзників. 13 січня 1919 р. в Одесу прибув штаб французької десантної дивізії на чолі з генералом д'Ансельмом. Генерал поставив українським військам вимогу звільнити район навколо Одеси, що свідчило про негативне ставлення Антанти до УНР, про це ж говорило й те, що в наказах генерала територія, яку контролювали його війська, розглядалась як південь Росії, а про УНР навіть не згадувалося. Антанта зробила ставку на білу Росію, генералів Колчака та Денікіна. США, вступ у війну яких, вирішив її завершення на користь Антанти, теж притримувалися позиції про збереження цілісності Росії. 18 січня 1919 р. в Парижі відкрилася Мирна конференція, завданням якої було підведення підсумків війни та вироблення системи мирних договорів, які б визначили подальший хід історії. Більше ніж на рік до Парижа була прикута увага світу, який сподівався отримати справедливий та довгоочікуваний мир. На конференцію запросили представників 27 дер-

жав-переможниць, а також і трьох новоутворених, зокрема Польщі та Чехословаччини. Україні, чие майбутнє напряду за-лежало від рішень конференції, стати безпосереднім учасником конференції не вдалося. Українська делегація не була офіційно допущена на конференцію, а питання про незалежну українську державу відкладене на майбутнє.

Завершення Першої Світової війни дало ще один потужний імпульс для розвитку Української революції та української державності. Цій мегаподії українці завдячують проголошенням Західноукраїнської Народної республіки та об'єднанням двох українських держав в одну Соборну Україну. Це трапилося 22 січня 1919 р. у Києві ухваленням Акту Злуки. Він мав велике символічне значення, бо увінчав прагнення двох гілок українського народу до спільного життя. Проте в реаліях 1919 р. об'єднання не дало очікуваного результату, внісши додаткове напруження в життя політичної еліти. Керівників УНР і ЗУНР різнили суттєві суперечності у визначенні стратегії державного будівництва, у формуванні внутрішньої і особливо зовнішньої політики. Особливу гостроту мало польське питання. Спроби голови Директорії Симона Петлюри налагодити стосунки з головою Речі Посполитої II Юзефом Пілсудським викликали відверте невдоволення диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича.

1919 р. УНР довелося вести збройну боротьбу на кількох фронтах, проти червоної та білої Росії, а також і нововідновленої Польщі. Ця боротьба була непосильною, вона не лише породжувала військові поразки, але й загострювала внутрішні суперечності в українському революційно-демократичному таборі. 12 листопада диктатор ЗО УНР Євген Петрушевич скликав у Кам'янці-Подільському нараду представників галицьких політичних і громадських організацій, Директорії та уряду УНР, на котрому заявив, що створення самостійної України нереальне і треба йти на домовленості з Денікіним. Через кілька днів він та уряд ЗО УНР залишили Україну, взявши курс на Відень. Призначений командуючим УГА генерал Осип Микитка підписав в Одесі угоду з денікінцями, за якою Українська Галицька

армія переходила в повне розпорядження головнокомандуючого Збройними силами півдня Росії.

Такої поворот справ поставив армію УНР у безвихідне становище, вона вимушена була ліквідувати фронтові операції і перейти до партизанських способів дії. В історіографії цей гіркий епізод дістав назву листопадової катастрофи 1919 р.

Найпомітнішою подією наступного 1920 р. для УНР стала спроба союзу з Польщею, яку уособила Варшавська угода чи союз Петлюри з Пілсудським. Вона була здобута українською стороною шляхом великих і несправедливих територіальних поступок Польщі, до якої мала відійти Галичина і значна частина Волині. Ще на момент підписання Варшавська угода дістала нищівну критику в політичних колах як польських, так і українських. Проте на думку очільника УНР С. Петлюри, це була остання єдина можливість продовжити боротьбу за державність і незалежність. До цієї думки сьогодні схиляється і українська історіографія. Спільний похід польської і української армій мав оптимістичний початок, вже на початку травня 1920 р. союзники увійшли до Києва, але розвинути успіх не змогли, банально для цього не вистачало військових сил ні польських, ні українських. Цим скористалися більшовики, які протягом місяця стягнули на західний фронт військові резерви і забезпечили собі кількісну перевагу. В червні-липні союзники були відкинуті червоними до стін Варшави та Львова. 13-25 серпня під Варшавою відбулася битва, названа пізніше «Чудом над Віслою», в якій червоні зазнали поразки. Поряд з польськими військами у битві брали участь і українські. 12 жовтня в Ризі між польсько і радянською сторонами було досягнуто домовленість про перемир'я. Поляки вирішили далі війну не продовжувати, для цього у них не вистачало сил, до того ж запропоновані радянською делегацією умови їх цілком влаштували. А також на цьому жорстко наполягали дипломати Антанти. Такий поворот справи залишив українську армію один на один з набагато сильнішим ворогом. Це унеможливило подальшу боротьбу. 21 листопада армія УНР після оборонних боїв

у районі Чорний Острів – Волочиськ відійшла на правий берег Збруча, де була інтернована польськими військами та розташована у спеціальних таборах.

Отже, можна говорити про те, що в часи революції Україна як держава не змогла стати повноцінним зовнішньополітичним суб'єктом, а швидше виконувала роль об'єкта, в якому сусідні держави бачили не повноправного партнера, а цінний ресурс для забезпечення власних інтересів. Першість тут вела більшовицька Росія.

Народний опір більшовицькій окупації

Сучасна концепція історії Української революції включає в себе й історію Української соціалістичної радянської республіки, яка постала на українській землі в силу російської більшовицької експансії та окупації. Закріпитися в Україні більшовикам вдалося лише з третьої спроби, пішовши на певні компроміси в земельній та національній політиці. Війни з Україною російські більшовики вели методами, які сьогодні дістали назву гібридної війни. Ще у грудні 1917 р. вони інспірували появу у Харкові, захопленому більшовицьким військом радянського уряду УНР, під прикриттям якого розгорнули наступ на Київ.

Проте спроба поширити радянську владу на територію України на початку 1918 р. виявилася невдалою і короткотривалою. Німецькі та австро-угорські війська легко витіснили нечисленні червоні армії за межі України. Зазнавши поразки в Україні, більшовики зобов'язалися перед країнами Четвертого союзу визнати УНР як суверенну державу та провести з нею розмежування територій, однак не хотіли змиритися з цією поразкою, з такою геополітичною реальністю, котра ставила під сумнів плани розгортання світової революції та позбавляла їх українського хліба, без якого Росія не могла існувати. Влітку 1918 р. вони провокували повстання в Україні, але ці спроби теж не увінчалися успіхом. В липні того ж року в Москві відбувався установчий з'їзд КП(б)У. Він проходив під повним патронатом та контролем ЦК РКП(б). КП(б)У створювалася не як самостійна партія, а як обласна організація РКП(б). В лис-

топаді 1918 р. більшовики денонсували Брестський мирний договір та розірвали дипломатичні стосунки з Україною. Рада народних комісарів РСФРР 11 листопада зобов'язала Реввійськграду республіки протягом 10 днів підготувати війська для походу в Україну. Для інтервенції 17 листопада спільним рішенням ЦК РКП(б) й РНК РСФРР було створено керівний орган під назвою «Реввійськграда групи військ Курського напрямку». До неї ввійшли В. Антонов-Овсієнко, Й. Сталін і В. Затонський. Сама ж група військ наприкінці грудня налічувала близько 22 тис. бійців. На території Росії був створений так званий Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, під егідою якого почався наступ на територію України. У конфіденційному листі до командувача Червоної армії Й. Вацетіса В. Ленін так пояснював справжню мету формування цього і подібних до нього урядів: «... обставина має ту добру сторону, що позбавляє змоги шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух наших частин як окупацію й створює сприятливу атмосферу для подальшого просування наших військ. Без цієї обставини наші війська були б поставлені в окупованих областях у неможливе становище й населення не зустрічало б їх як визволителів»¹⁴. У січні 1919 р. Москва призначила головою українського советського уряду болгарина Х. Раковського. Прибувши до Харкова, він підготував документ, який чітко віддзеркалював характер, та завдання цього уряду та його справжню роль. Зацитуємо згаданий документ : «1. Временное рабоче-крестьянское правительство Украины создано по постановлению ЦК РКП, является его органом и проводит все распоряжения и приказы ЦК РКП безусловно. 2. Временное рабоче-крестьянское правительство Украины, не будучи, по существу, самостоятельным, не создавало и не собирается создавать своего независимого командования, назвав Реввоенсовет группы Курского направления «Реввоенсоветом Украинской советской армии» исключительно для того, чтобы можно было говорить о совет-

¹⁴ *Ленин В.И.* Военная переписка. 1917–1922 гг. М., 1987. С. 102-103.

скої армії України, а не о наступленні російських військ, т.е. продовжати ту політику, яка почата була утворенням Временного робітничо-селянського уряду України. Це перейменування відносно не означало і не означає ніякого змінення по суті, тим більше, що особовий склад того Реввоенсовета визначений не нами, а центральним закладом РСФСР і негласно він є тим же самим Реввоенсоветом групи військ Курського напрямку, одержавши тільки іншу вивіску для України»¹⁵. 6 січня 1919 р. декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України, який за кілька днів до того переїхав з РСФРР до Харкова, Україну було проголошено незалежною «Українською Соціалістичною Радянською Республікою» (УСРР). Однак цей уряд, цілковито залежний від Москви, навіть не намагався проводити самостійну державну політику. 25 січня в Харкові він декларував необхідність об'єднання УСРР з РСФРР на засадах соціалістичної федерації. Робилося це про людське око, бо в Україні й так послідовно втілювалась у життя політика, що становила в РСФРР цілісну систему, причетною ознакою якої була сувора централізація політичного та економічного життя країни (згодом вона дістала назву «воєнний комунізм»).

Хоч Україна офіційно мала статус «радянської республіки», вільне обрання рад на її території надовго відкладалося. Натомість створювалися надзвичайні органи влади – ревкоми й комбіді, формування яких було прерогативою більшовицької партії. Центральна влада сама призначала людей у військово-революційні комітети. Широка трудяща маса не могла контролювати їхню діяльність. В кінці березня 1919 р. було проведено об'єднання товарних фондів УСРР і РСФРР, вони поступали в розпорядження спеціальної комісії ВРНГ РСФРР, встановлювалась спільна економічна політика, а 1 червня 1919 р. було створено військово-політичний союз радянських республік, який передбачав об'єднання збройних сил під єдиним команду-

¹⁵ Політична історія України. ХХ століття. У 6-ти т. Т. 2. С. 328.

ванням, об'єднання системи управління економікою, спільну фінансову систему. Неважко уявить, що в таких умовах «українська незалежність» була чисто декларативною.

В основі політики «воєнного комунізму», яку запровадили більшовики, лежало тотальне одержавлення та усупільнення. Заводи і фабрики, навіть невеликі кустарні виробництва націоналізувалися. Земля, на яку сподівалося селянство, дісталась радгоспам та комунам, а хліб, вирощений селянством, мав бути примусово зданим державі за продрозкладкою. Селянське незадоволення весною 1919 р. швидко переросло в антикомуністичний повстанський рух¹⁶. Для боротьби з ним в квітні 1919 р. було залучено 21 тис. бійців і командирів Червоної армії, створено спеціальний Внутрішній фронт. Фактично боротьба з повстанцями мало чим відрізнялася од фронтових дій регулярних частин. У ліквідації виступу Зеленого брали активну участь червона піхота, кіннота, артилерія й навіть кораблі Дніпровської флотилії, які не раз обстрілювали з гармат повсталі села.

17 липня Рада робітничо-селянської оборони УСРР ухвалила постанову «Про придушення куркульських і білогвардійських заколотів на селі», де йшлося про надзвичайні методи боротьби – кругову поруку, воєнну блокаду, захоплення заложників, накладання контрибуцій, виселення сімей керівників повстань. Однак село не припиняло опір. У перших двох декадах липня 1919 р. органи НКВС зареєстрували 207 антикомуністичних виступів на території УСРР. Чимало з них мали масовий характер. Так, загони отамана Гончара у Васильківському повіті налічували до 8 тис. повстанців, а отамана Зеленого— близько 12 тис. У виступі, що відбувся в середині травня в Подільській губернії, брало участь до 20 тис. чоловік. Уся селянська Україна повстала проти спроби реорганізувати її життя на комуністичний лад. Це було однією з головних причин падіння радянської влади в Україні влітку 1919 р.

¹⁶ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2-х т. Т. 1. С. 54.

На початку 1920 р. більшовики втретє окупували Україну. Протягом 1920–1921 років Україна залишалася своєрідним плацдармом для випробування та вдосконалення комуністичної системи. Українська державність в УСРР мала суто формальний характер. 27 січня 1920 р. були анульовані усі декрети уряду УСРР, які стосувалися функціонування органів влади, військових, народногосподарських, продовольчих, фінансових установ, і замінені російськими аналогами.

Не поспішали в Україні з виборами до рад; перевага тут надавалася ревкомам – надзвичайним органам, склад яких не обирався, а призначався. Навіть наприкінці 1920 р. ревкоми переважали в загальній структурі державних органів влади. IV-та конференція КП(б)У (березень 1920 р.) пояснювала такий поворот справи тим, що в Україні «пролетаріат почасти ще перебуває під впливом соціал-зрадницьких партій, а на селі пролетарські маси й трудове селянство ще перебувають не тільки під фактичною, а й під моральною диктатурою куркуля»¹⁷.

При формуванні органів радянської влади абсолютна більшість у них забезпечувалася за членами КП(б)У, які в губернських виконкомках становили 91,1% загальної чисельності. Як і 1919 р., більшовики розмовляли зі своїми політичними опонентами мовою ультиматумів або через ВУЧК. Каральна політика 1920 р. набула величезного розмаху, кожна спроба протидіяти державним органам чи їхнім представникам розцінювалась як контрреволюція. Протягом року в Україні було створено органи примусових робіт, обладнано 18 концентраційних таборів, через які пройшло 25-30 тис. осіб.

«Живильні соки» у вигляді ешелонів з хлібом, яких регулярно вимагала від Харкова Москва, супроводжувалися ріками селянської крові. Але більшовицькі лідери не брали це до уваги.

¹⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2-х т. Т. 1. С. 72.

Тож не дивина, що в селах України зростало глухе невдоволення. З кінця весни 1920 р. воно знову переросло в масовий повстанський рух. Цей рух, широко розгорнувшись 1919 року, активно продовжувався до кінця 1921 р., а потім затихаючи давав про себе знати до середини 20-х років. На жаль повстанський рух мав локальний характер, повстанці героїчно захищали свої села, волості, повіти, але не змогли піднятися до розуміння необхідності боротьби за національну державу.

В незалежній Україні романтизована тема повстанства стала популярною серед українських письменників і читачів. Роман В. Шкляра «Чорний ворон» був удостоєний Шевченківської премії та перекладений на іноземні мови. Безперечно реальна історія повстанського руху дещо інша, прозаїчніша і суперечлива. Вона тісно переплетена з історією «отаманщини», про яку згадувалося вище, бо за цими обидвома явищами стояла головна діюча особа Української революції – селянин, якому не бракувало революційної енергії, але не вистачало національної свідомості, державного мислення, бажання підпорядкувати місцеві інтереси загальноукраїнським.

Висновки

Поразка національного державотворення в період революції має кілька пояснень зовнішнього і внутрішнього характеру. Головною серед них треба визнати недостатню підготовленість тодішньої нації до повнокровного державного життя. Українська еліта, представлена переважно інтелігенцією, виявилась малочисельною, а маси – неконсолідованими, з недостатнім рівнем національної свідомості. Ця обставина сприяла переміщенню революційних пріоритетів з державотворчих завдань на соціальні.

За режиму гетьмана П. Скоропадського, який намагався збудувати Українську державу на засадах консерватизму, поновивши право поміщиків на землю, а одночасно і часткову дію дореволюційного законодавства, соціальний радикалізм селянства вступив у конфлікт з державно-національними потребами. Селяни відмовились підтримувати ту державу, яка відбирала в них землю і хліб. Українська ідея виявилась сильно здискре-

дитованою в очах села, яке восени 1918 підняло масовий повстанський рух проти гетьманської держави і знищило її. Директорія, що прийшла до влади на хвилі боротьби з гетьманським режимом і проголосила відновлення Української Народної Республіки, так і не спромоглася знайти переконливі в очах селянства аргументи для актуалізації національної ідеї. Ця обставина спричинила гостру і затяжну кризу національної революції. Не вдалося її подолати і проголошенням Актом злуки соборності українських земель 22 січня 1919 р. Об'єднання східної і західної частин України залишилося по суті лише урочистим, але декларативним актом, який втратив свою практичну чинність наприкінці 1919, проте зберігся в історичній пам'яті нації, як один із символів її консолідованості.

Ні організаційно, ні ідейно урядам УНР не вдалося використати соціальні фактори українського руху, передусім повстанство, яке переважно виявляло себе в локальних, стихійних чи слабо організованих формах. Не увінчалися успіхом й спроби спертися в побудові держави на зовнішні сили.

Найтривалішою з них була німецька та австро-угорська військова присутність в Україні у 1918 р. На певний час цим військам вдалося стабілізувати ситуацію, і не виключено, що в такий спосіб можна б було сподіватись на певну українську державотворчу перспективу. Однак програна Четверним союзом війна, революції у Німеччині та Австро-Угорщині надто швидко підірвали цей проект, а досягти підтримки країн Антанти українським політикам не вдалося. У боротьбі з більшовіками Антанта підтримала лідерів білого руху. В цих умовах у Симона Петлюри практично не було особливих можливостей для політичного маневру в пошуці союзників у боротьбі за незалежність України. Його надії були пов'язані з відновленою 1918 р. польською державою, яка в силу історичного досвіду і червону, і білу Росію розглядала як реальну загрозу своїй незалежності, тому сама була зацікавлена в потенційних союзниках. Але і українсько-польські відносини не виглядали безхмарними. Утворення нових незалежних національних держав у Центральній Європі після завершення Першої світової війни супро-

воджувалось міжетнічними конфліктами за території пограниччя чи території спільного проживання різних народів. Класичним прикладом такої боротьби стала Східна Галичина.

Несприятлива зовнішньополітична конюнктура робила український державницький табір безсилим у протистоянні з лівим радикалізмом, уособленням якого став більшовизм, який діяв не лише збройно, але й ідейно, активно використовуючи гасла соціальної та всесвітньої революції.

Гострий вияв соціальних антагонізмів вносив додаткове напруження в українське політичне середовище, призводив до поділу політичних партій, ліві частини яких перехоплювали більшовицькі гасла «радянської влади», створювали ґрунт для націонал-комунізму, що зрештою забезпечило кінцевий успіх більшовизму: перетворило Україну в Українську Соціалістичну Радянську Республіку. Опір селянства політиці «воєнного комунізму» був потужним, але стихійним і слабо організованим, він стримував більшовицьку експансію, але не міг її зупинити, а тим більше не міг стати першопричиною відновлення національної державності.

References

Hrushevskiy M. (1991). Na porozi novoi Ukrainy: Hadky i mrii. Kyiv. [in Ukrainian].

Hrushevskiy M. (1991). Khto taki ukraintsi i choho vony khochut. Kyiv. [in Ukrainian].

Konovalets Ye. (1928). Prychynky do istorii Ukrainskoi revoliutsii. Praha. [in Ukrainian].

Kosyk V. (2004). Frantsiia ta Ukraina. Stanovlennia ukrainskoi dyplomatii (berezen 1917 – liutyi 1918). Lviv. [in Ukrainian].

Kravchenko B. (1997). Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini. XX st. Kyiv. [in Ukrainian].

Lenyn V. (1987). Voennaia perepyska. 1917–1922 hh. Moskva. [in Russian].

Szporluk R. Review. *The Annals of the Ukrainian Arademy of Arts and Sciences in the US 1976–1980*. Vol. XIY. № 37-38. [in Ukrainian].